

ОСОБЛИВОСТІ АКЦЕНТУВАННЯ ІМЕННИКІВ У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ КІНЦЯ XVIII–XIX СТОЛІТЬ

Анжеліка Зинякова

Кандидат філологічних наук, доцент,
кафедра української мови та лінгводидактики,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського (УКРАЇНА),
54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24, e-mail: anzhelika.zinjakova@mail.ru
UDC: 811. 161. 2

АБСТРАКТ

Zinjakova A. *The Peculiarities of Accent of Nouns in Poetry of Poets of the Ends of XVIII–XIX Centuries.*

Today accentology is the least developed part in Ukrainian linguistics. Scientific developments in this field are held in two main areas: the history of Ukrainian accent from laterpraslavic period to the present times and the history of Ukrainian literature emphasis.

For study of the problem of formation of Ukrainian literary emphasis it is important his research in poetry of writers of the end of XVIII–XIX centuries, which has not only theoretical but also considerable practical importance because it allows you to specify rules of emphasize words in modern Ukrainian literary language.

The purpose of this article is to find out the features of emphasizing of nouns in poetry „Holy Night” of Lesya Ukrainka in comparison with their emphasis in modern Ukrainian literary language.

Identified lexemes are distributed in three accent groups: with emphasis based, with an emphasis on flexion and moving accent. During the analysis of factual material we revealed that differences in emphasis of nouns in poetry and in accentological dictionaries were not recorded.

Therefore we can say that at the time of writing poetic work by Lesya Ukrainka accentological standards of Ukrainian language have been established.

Keywords: accent, emphasis, accentuation, accent type, accent group.

Зинякова А. А. *Особливості акцентування іменників у поетичній творчості письменників кінця XVIII–XIX століть*

На сьогодні акцентологія є найменш дослідженою ланкою в українському мовознавстві. Наукові розробки в цій галузі ведуться в двох основних напрямках: історія українського наголосу від пізньопраслов'янського періоду до нашого часу й історія українського літературного наголосу. Для вивчення проблеми становлення українського літературного наголосу актуальним є його дослідження в поетичних творах письменників кінця XVIII–XIX століть, яке має не тільки теоретичне, але й значне практичне значення, оскільки дозволяє уточнити норми наголошення слів у сучасній українській літературній мові.

Метою статті є з'ясувати особливості наголошування іменників у поезії „Свята ніч” Лесі Українки у зіставленні з їхнім акцентуванням у сучасній українській літературній мові.

Виявлені лексеми розподілено за трьома акцентними групами: з наголосом на основі, з наголосом на флексії та з рухомим наголосом. У ході аналізу фактичного матеріалу з'ясовано, що розбіжностей у наголошуванні іменників у поезії та акцентологічних словниках не зафіксовано. Тому можна говорити про те, що на час написання поетичного твору Лесею Українкою акцентуаційні норми української мови вже були ustalеними.

Ключові слова: наголос, наголошення, акцентуація, акцентний тип, акцентна група.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні акцентологія є найменш дослідженою ланкою в українському мовознавстві. Наукові розробки в цій галузі ведуться в двох основних напрямках: історія українського наголосу від пізньопраслов'янського періоду до нашого часу й історія українського літературного наголосу. Якщо в першому аспекті дослідження історична акцентологія української мови досягла значних успіхів завдяки працям Л. Булаховського, З. Веселовської, І. Огієнка, В. Скляренка, В. Задорожного, В. Гальчук, І. Гальчука, К. Тішечкіної, С. Пономаренка, то здобутки в другому аспекті є нечисленними: увагу дослідників привертало наголошення в поемі „Енеїда” І. Котляревського (А. Зинякова, В. Желязкова) і деяких поетичних творах Т. Шевченка (Я. Рудницький, В. Винницький), Лесі Українки (В. Скляренко) та І. Франка (Я. Рудницький, В. Скляренко, В. Винницький). Отже, для вивчення проблеми становлення українського літературного наголосу актуальним є його дослідження в поетичних творах письменників кінця XVIII–XIX століть, яке має не тільки теоретичне, але й значне практичне значення, оскільки дозволяє уточнити норми наголошення слів у сучасній українській літературній мові.

Метою нашої статті є з'ясувати особливості наголошування іменників у поезії „Свята ніч” Лесі Українки [5, 178] у зіставленні з їхнім акцентуванням у сучасній українській літературній мові.

Для зіставлення акцентуації зафіксованих лексем у поезії та сучасній українській літературній мові буде використано такі словники: УЛВН – Українська літературна вимова і наголос: словник-довідник (К., 1973) [6]; СН – Погрібний М. І. Словник наголосів української літературної мови (К., 1959) [1]; якщо слово не фіксується сучасними словниками, то звертаємося до Словаря української мови Б. Грінченка (Словарь – Словарь української мови : в 4 т. – К., 1996–1997) [4].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для віднесення іменника чоловічого роду до того чи іншого акцентного типу достатньо хоча б одного вживання його в однині (не рахуючи односкладової форми називного-знахідного відмінків однини) і одного – у множині. Для віднесення іменника жіночого роду на -а, -я до того чи іншого акцентного типу потрібно його вживання в ряді відмінкових форм (не беручи до уваги, зрозуміло, односкладової форми родового множини). При кореневому наголошенні слова (у називному однини) достатньо хоча б одного його вживання в однині (виняток становить форма знахідного однини, оскільки кореневу акцентуацію в знахідному відмінкові однини можуть мати й іменники з флективним наголосом, але якщо коренева акцентуація іменника не викликає сумніву, зокрема цей іменник в українській мові не трапляється з флективним наголосом, то береться до уваги і форма знахідного відмінка однини) і одного – у множині; при флективній акцентуації іменника (у називному відмінкові однини) необхідне його вживання в таких відмінкових формах: в однині у називному, родовому, давальному, орудному або місцевому (в одній із форм) і в знахідному відмінках; у множині – у називному або знахідному, у давальному або місцевому і в орудному відмінках. Для віднесення іменника жіночого роду з нульовою флексією до того чи іншого акцентного типу потрібно його вживання в такому ряді відмінкових форм (не беручи до уваги, зрозуміло, односкладових); в однині – у родовому або давальному і в місцевому, у множині – у називному або знахідному, у родовому, у давальному або місцевому і в орудному. Для віднесення іменника середнього роду на -о, -е до того чи іншого акцентного типу достатньо хоча б одного вживання його в однині і одного – у множині (не беручи до уваги, зрозуміло, односкладової форми родового множини).

Для виявлених нами іменників (*вічність, волосся, громадка, земля, зірка, зоря, корона, крапля, листя, ліс, мета, миля, море, небо, ніч, поле, пригода, проміння, простір, розмова, світло, святі* (субстантив), *тінь, хвиля*) не можна визначити жодного акцентного типу, бо вони вжиті з недостатньою кількістю форм. Тому такі лексеми можна розподілити за трьома акцентними групами: з наголосом на основі, з наголосом на флексії та з рухомим наголосом (принагідно вкажемо, що у поезії застосовано силабо-тонічну систему віршування – використано 3-х стопний анапест, а тому наголос кожного слова визначати неважко).

Наосновний наголос мають такі іменники: чоловічого роду – *ліс, простір*; жіночого – *вічність, громадка, корона, крапля, миля, ніч, пригода, розмова, тінь, хвиля*; середнього роду – *волосся, листя, небо, поле, проміння, світло*. З флективною акцентуацією зафіксовано такі лексеми: жіночого роду – *земля, зірка, мета*; середнього – *море*; *святі* (субстантив). Один іменник жіночого роду має рухомий наголос – *зоря*.

Іменники з наосновним наголосом:

ліс (наз. одн.) – *ліс* (УЛВН), *ліс* (СН), *ліс* (Словарь);

(*на*) *просто́рі* (місц. одн.) – *про́сто́рі* (УЛВН), *про́сто́рі* (СН), *просто́рі* (Словарь);

(*проти*) *ві́чності* (місц. одн.) – *ві́чності* (УЛВН), *ві́чності* (СН), *ві́чності* (Словарь);

грома́дкою (ор. одн.) – *грома́дкою* (Словарь);

(*у*) *коро́ну* (зн. одн.) – *коро́ну* (УЛВН), *коро́ну* (СН), *коро́ну* (Словарь);

(*в*) *кра́плі* (місц. одн.) – *кра́плі* (УЛВН), *кра́плі* (СН), *кра́плі* (Словарь);

миль (род. мн.) – *миль* (УЛВН), *миль* (СН), *миль* (Словарь);

ніч (наз. од.) – *ніч* (УЛВН), *ніч* (СН), *ніч* (Словарь);

(*у*) *приго́ді* (місц. одн.) – *приго́ді* (УЛВН), *приго́ді* (СН), *приго́ді* (Словарь);

розмо́ви (наз. мн.) – *розмо́ви* (УЛВН), *розмо́ви* (СН), *розмо́ви* (Словарь);

(*без*) *ті́нів* (род. мн.) – *ті́ней* (УЛВН), *ті́не́й* (СН), *ті́ней* (Словарь);

хвиль (род. мн.) – *хвиль* (УЛВН), *хвиль* (СН), *хвиль* (Словарь);

воло́сся (наз. одн.) – *воло́сся* (УЛВН), *воло́сся* (СН), *воло́сся* (Словарь);

(*у*) *ли́сті* (місц. одн.) – *ли́сті* (УЛВН), *ли́сті* (СН), *ли́сті* (Словарь);

не́бо (наз. одн.) – *не́бо* (УЛВН), *не́бо* (СН), *не́бо* (Словарь);

по́ле (наз. одн.) – *по́ле* (УЛВН), *по́ле* (СН), *по́ле* (Словарь);

(*без*) *про́міння* (зн. одн.) – *промі́ння* (УЛВН), *промі́ння* (СН), *промі́ння* (Словарь);

сві́тло (наз. одн.) – *сві́тло* (УЛВН), *сві́тло* (СН), *сві́тло* (Словарь).

Як бачимо, акцентуація наведених форм переважно більшої частини лексем, що вживаються у поезії, не відрізняється від сучасної літературної. Привертає увагу наголошення іменників *простір, тінь* і *проміння*.

Іменник *простір* у сучасній українській літературній мові має подвійне наосновне акцентування на першому та другому складах слова (*про́сторі* та *просто́рі*), а у поезії наголос припадає у місцевому відмінкові однини на другий склад іменника (*на... просто́рі*). Лексема *простір* належить до іменників з первісно короткісним префіксом **pro*. В. Скляренко вважає, що „слова такого типу зберігають (хоча б зрідка) первісне префіксальне наголошення. Воно виникло в іменниках праслов'янського походження, які з'явилися після скорочення довгих голосних, а також в іменниках пізнішого походження, що з'явилися до виникнення на ґрунті української мови тенденції до переміщення наголосу з префікса на корінь. ...первісно іменників з префіксальним наголошенням було значно більше, ніж збереглося в сучасній українській мові, але частина з них втратила префіксальну акцентуацію внаслідок дії на ґрунті української мови тенденції до переміщення наголосу з префікса на корінь” [2, 569].

Іменник *тінь* у сучасній українській літературній мові має подвійне наголошення – наосновне і флективне (*ті́ней* і *тіне́й*), а у поезії в родовому відмінкові множини – наосновне (*без ті́нів*). Ця лексема у пізньопраслов'янській мові належала до іменників ї-основ жіночого роду

(**tě'ňь*) і мала рухому акцентну парадигму. У формах однини цей іменник зберігає в українській мові первісний кореневий наголос (*тінь, ті́ні, ті́ні, тінь, ті́нню, у ті́ні*) [1, 536]. Виникнення ж флективної акцентуації у формі множини (у першу чергу це стосується форм родового та орудного відмінків) В. Скляренко пояснює „впливом основ на ї жіночого роду з рухомим наголосом” [3, 123; 3, 124; 3, 129].

Слово *проміння* у знахідному відмінкові однини в сучасній українській літературній мові має наосновне акцентування на другому складі слова (*промі́ння*), а у поезії наголос припадає на перший склад (*без...про́міння*). Запозичений з польської мови іменник *промінь*, як стверджує В. Скляренко, належав на праслов'янському ґрунті до іменників п-основ чоловічого роду з рухомим наголосом (суфіксальна акцентуація, яка має місце у ряді українських говорів, зумовлена впливом збірної назви *промі́не*) [3, 181; 3, 184].

Використання варіантів *на ...просто́рі, без ті́нів, без ...про́міння* у поезії Лесі Українки пояснюється системою римування.

Іменники з флективним наголошуванням:

(*на*) *землі́* (місц. одн.) – *землі́* (УЛВН), *землі́* (СН), *землі́* (Словарь);

зірки́ (наз. мн.) – *зірки́* (УЛВН), *зірки́* (СН), *зірки́* (Словарь); (*між*) *зірка́ми* (ор. мн.) – *зірка́ми* (УЛВН), *зірка́ми* (СН), *зірка́ми* (Словарь);

(*без*) *мети́* (род. одн.) – *мети́* (УЛВН), *мети́* (СН), *мети́* (СН), *моря́* (зн. мн.) – *моря́* (УЛВН), *моря́* (СН), *моря́* (Словарь);

(*над*) *святи́ми* (ор. мн.) – *святи́ми* (УЛВН), *святи́ми* (СН), *святи́ми* (Словарь).

У поезії зафіксовано один іменник з рухомим наголосом – *зоря́*:

зоря́ (наз. одн.) – *зоря́* (УЛВН), *зоря́* (СН), *зоря́* (Словарь).

Як бачимо, розбіжностей у наголошуванні поданих лексем у поезії та словниках не зафіксовано. Тому можна говорити про те, що на час написання поетичного твору Лесею Українкою акцентуаційні норми української мови вже були усталеними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Погрібний М. І. Словник наголосів української літературної мови / М. І. Погрібний. – К. : Рад. школа, 1959. – 639 с.
2. Скляренко В. Г. Історія українського наголосу. Іменник / В. Г. Скляренко. – К. : Наукова думка, 2006. – 709 с.
3. Скляренко В. Г. Нариси з історичної акцентології української мови / В. Г. Скляренко. – К. : Наукова думка, 1983. – 239 с.
4. Словарь української мови : в 4 т. / укл. Б. Грінченко. – К. : Наукова думка, 1996–1997.
5. Українка Л. Твори : в 2 т. / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1970. – Т. 2. – 255 с.
6. Українська літературна вимова і наголос: словник-довідник. – К. : Наукова думка, 1973. – 724 с.